

SZULOVSZKY JÁNOS

HOGYAN LETT REGEMENT KÁPLÁNBÓL NAGYVÁRADI PÜSPÖK? ANEKDOTÁK ÉS TÖRTÉNETI ADATOK KALOTAY FERENCRŐL

Mielőtt elfoglalta a kalocsai érseki székét, a főúri családból származó gróf *Kollonich László* (1736–1817) volt 1780. június 25-e és 1788. március 10-e között Nagyvárad püspöke (lásd pl. *Kereszturi 1806: 171–176*). A nagy múltú és jelentős Királyhágón túli egyházmegye élén őt egy nem-nemesi családból származó, korábban regement káplánként szolgáló pap, Kalotay¹ Ferenc követte. A „kalapos királytól” ez nem volt idegen húzás, II. József a felső klérus kedélyeit azzal is előszeretettel borzolta, hogy „különös kedvtelését lelte abban, hogy a magyar kath. egyház élére lehetőleg volt szerzeteseket és táborig papokat állítson. Így tette 1787-ben Fengler József volt paristát győri, Kalotay Ferenc volt jezsuitát és volt táborig papot váradi, Milassin Miklós előbb ferencrendi táborig papot székesfehérvári püspökké.” (*Karácsonyi 1929: 250–251.*) Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatékában talált feljegyzések is igazolják, hogy mennyire erős ellenszenvvel fogadták a főnemesi családokból lett főpapok a püspöki székbe emelt plebejus származású társaikat (*Kazinczy 1884*). Nyilvánvalóan kitárgyalták egymás között, hogy vajon mik lehetett azok az érdemek, amellyel a kitüntetett uralkodói kegyet elnyerték. E *homo novus*-okat megkülönböztetett figyelem övezte, könnyen szájukra vették őket, ha a megszokott normától eltért a viselkedésük. Nem véletlen tehát, hogy Kalotay Ferencről több anekdota maradt fenn.

1 Neve Kalatai, Kalatay formában is előfordul. Az idézeteket leszámítva a dolgozatban az újabb szakirodalom gyakorlatát követve a Kalotay formát használom, ahogy a püspök oldalági rokonsága is.

„Midőn Váradra leért, s kiszálla kocsijából, ez vala első szava a praefectushoz: »Habet ne pecuniam in cassa, quia ego vix habeo grossum.«” (Kazinczy 1884: 291.) Szó szerinti fordításban: „Van-e pénze a pénztárban? Mert alig van egy garasom.” Mivel a latin *grossus* főnévként „garas”, viszont melléknévként „vaskos” jelentéssel bír, a kinevezett püspök e szóviccel testes termetére is utalt. Ez korántsem arisztokratikus távol-ságtartást, hanem közvetlen habitust mutat.

Ezt egy másik történet is megerősíti:

„Egy pappal felült kocsijába, s Püspökibe kocsizott ki, s ott beszállt a bíróhoz, s parancsolta feleségének, hogy főzzön ebédet, a milyet tud. A kálvinista bíró s bíróné soha sem tudta, mi ez, mert az előbbi püspökök szakácsok nélkül nem jártak ki Váradról, s a magok házához szállottak. Kalatai néhány nap mulva ajándékot küldte ki, ezt írván saját kezeivel a borítékra: »a püspöki bírónak.«” (Kazinczy 1884: 291, idézi Szinnyei 1897: 816.) Aszalay Károly 1859-ben közreadott könyvében fontosnak tartotta megjegyezni róla, hogy „mint megyés püspök is megtartván némely tábori *tempóit*, [...] a püspöki lak egyik teremének fényezett ablak-deszkáján *manu propria*² vágá dohányát, minek nyoma még nemrég is látható volt.” (Aszalay 1859: 28 – dőlt betűs kiemelések az eredetiben.)

Bevilaqua Borsody Béla meséli a *Magyar történelem anekdotákban* című könyvében:

„A Császár³ oroszországi utazása idején történt az alábbi história, akkor, amikor Jekatyerina cárnőt, vagyis Nagy Katalint⁴ látogatta meg. Udvari papját, Kalotay Ferenc főtisztelendő urat, az egyik gácsországi magyar ezred Regementkáplánját magával vitte, mert arra gondolt, hogy a vakbuzgó orosz udvarban kínos feltűnést fog kelteni, ha udvari pap nélkül érkezik oda. Nagytermetű, vastag, kevészzavú, flegmatikus ember volt Főtisztelendő Regementkáplán Kalotay uram. Akkor sem szólt egy árva szót sem, amikor utazó batárjával a pogány orosz sártengerben árokba fordult és eltörött egy bordája. Az udvari felcser bekötözte Főtisztelendő uram derekát, aki jajszó nélkül folytatta utazását a császári hintó után.

Az esetet az udvari felcser megjelentette a Császárnak, akinek igen megtetszett a komoly, hallgatólag, katonásan kemény papí ember. Adjutánsát a következőkkel küldte Kalotay uramhoz. »Megürült a nagyvárad püspöki székl Kalotay uramat tettük meg nagyvárad püspökké! Generális úr közli vele elhatározásunkat, ám okkal-móddal, nehogy a vastag embert örömben a guta üsse!«

Az adjutáns »okkal-móddal«, óvatosan közölte a Regementkáplánnal a nagy hírt.

– Nem üti meg a guta örömben Regementkáplán uramat – kérdezte – ha azt hallja tőlem, hogy a Császár úr Főtisztelendőségedet várad kanonokká tette meg?

– Nem üt meg! – felelte teljes hidegvérrel Kanonok uram.

– Akkor sem üti meg a guta örömben Kanonokságodat – folytatta a generális adjutáns a porciónként való híradást – ha Kanonokságod azt hallja tőlem, hogy nem is várad kanonoknak, hanem várad püspöknek tette meg méltóságodat a Császár Úr?

– Akkor sem! – felelte rendületlen nyugalommal Várad püspöke.

– Remélt valaha ilyes kitüntetést főtisztelendő püspökséged? – firtatta a generális.

– Nem én! – felelte ugyancsak teljes hidegvérrel Püspök uram öméltósága – de gondoltam, hogy valahogyan majd csak megfizeti Császár uram a betört oldalbordám árát!

A kiváló várad püspök holtáig puritánus egyszerűségű katonaember maradt. Pipájába való dohányát bicskájával maga vágta a várad püspöki Rezidencia egyik termének fényezett ablakdeszkáján, aminek nyomai az 1850-es években még látszottak.” (Bevilaqua Borsody 1943.)

2 Latin, a.m. saját kezűleg.

3 II. József (1741–1790), 1780-tól Magyarország koronázatlan királya.

4 II. Katalin (1729–1796), „minden oroszok cárnője” 1762-től haláláig uralkodott.

Az anekdotát Aszalay József 1859-ben közreadott „szellemi röppentyűi” közül (Aszalay 1859) merítette Bevilaqua Borsody, néhány helyen enyhítve forrása személyleírását. Aszalay a papot „felettebb elhízott”-ként jellemezte, ebből lett a 84 esztendővel későbbi változatban „nagytermetű, vastag”. (Egyébként a történetet rövidítve – *Hogyan lett az egykori tábori főpapból nagyváradi püspök?* címmel – hét évvel később, 1866 júniusában a *Kalauz a nevelés és oktatás terén* című lap is közreadta – P. R. 1866.)

A nagyváradi író, Tabéry Géza (1890–1958) másképp meséli Kalotay Ferenc püspök-ké levésének történetét Herczeg Ferenc lapja, az Új Idők 1941. évi folyama hasábjain:

[III. József Bécsben] „csakugyan megfélemedkezett az egyházi kíséretéről, mikor útrakelt. Gácsországban vették észre ezt a hibát. A Sztaniszlavban állomásozó Pálffy-huszárok derék ezredese mentette meg a helyzetet, kerítvén s beosztván őfelsége kíséretéhez amúgy huszárosan egy tábori papot, a magyar Kalatay Ferenc főtitiztelendő úr személyében. De a reverendissime Mogilev táján a császár kocsijától valahogy lemaradt Ukrajna úttalan útjain. Emiatt főtt József feje is Kerzonban [...] Harmadszor is firtatta már a huszárezredest:

– Hol van a páter?

Az ezredes [...] nyugalommal [...] nyugtatta meg őfelségét:

– A pap idejére előkerül.

Nehezen bár, de tényleg idejére kerítették elő a megtett útra visszazavart huszárok Kalatayt. Rég ott nevetett már a tatárcú nap Kerzon piacán, amikor annak egyik oldalán József huszárai felállottak, másik felén pedig, a Dnyeper-rév felől odatorkolló széles utcán fekete paripán, kedvenc Izmailov-ezredének egyenruhájában Katalin tűnt fel kozák kíséretével. A Pálffy-huszárok is ekkor hozták ugyancsak lóháton a megkerült papot. Idő már nem volt magyarázkodásra. József császár gyalog járult a minden oroszok felséges cárnője elé. [...] Tátott szájjal nézte Tauria népe, mint szökik talpra nyergéből az amazon cárnő, csókolja homlokon fejedelmi vendégét s mint tereli egybe Potemkin széles karmozdulattal s mutatja be egymásnak a császár kíséretét a cárnővel együtt érkezett orosz uraknak és szentpétervári diplomatáknak.

Mindenki gyalog volt, a huszárok, kozákok és reverendissime Kalatay kivételével e történelmi pillanatban. A két birodalom lovaskatonaságának úgy is illett lennie, annál kevésbé azonban a magyar papnak. Katalinnak is feltűnt ez a szokatlanság, észrevette rajta környezete, maga József is:

– Mozdítsátok már le nyergéből a pátert, – súgta bosszusan hadsegédének.

Olyat mondott erre a hadsegéd, amilyent legritkábban szoktak felelni uralkodónak:

– Azt nem lehet, felség.

S látva József arcán a döbbenetet, gyorsan hozzáfűzte:

– Eltörött a pap. Saját lábán már nem tud megállani. Nehogy leforduljon, a huszárok reáköltötték a lóra.

A kievi pátriárka ajkán most hangzott fel a „Goszpodin pomiluj”.⁵ Keserves szláv ének közben áldotta meg a kalapos királyt. Uralkodó találkozásokra készített előírás szerint ugyanekkor a császár papjának illett a vendéglátó cárnőt megáldania. Kalatay lovát a huszárok strázsamestere kántárszáron fogva vezette Katalin elé.

Gyalog állt szemben a cárnő a lovas-pappal. Nézte a szép szál egyházi férfiú arcának halványosságát s kíváncsian várta, mi következik.

Kalatay egyik kezét saját szívére helyezte, mint vallomáskor a szerelmes ember, ami fölöttébb tetszett Katalinnak. Másik kezében a keresztet tartotta magasba, halkán mormolt szavak kíséretében úgy áldotta meg asszonyőfelségét.

Furcsa szokások dívának az ausztriai császár udvarában – gondolta helytelenítőleg Potemkin.

– Egy közönséges pap magasabban álljon, mint egy uralkodó?

Szerencsére a ceremónia elég gyorsan lefolyt. Katalin, József és kíséretük meglakomázott Kerzonban, majd gályákra szálltak s folytatták útjukat Krímia felé. [...]

5 Az orosz könyörgés magyarul: „Uram, irgalmazz”

Kalatay különös szertartásának ügyét a cárnő csak akkor hozta szóba, amikor mindkettejük peccsétjét ráütötték a kerzoni szerződésre:

– Sokat hallottam felséged magyarjainak lovas hajlamairól. Tegnapig mégsem tudtam, hogy magyar papok lóhátról szoktak prédikálni.

József elpirult, noha a huszárok már feltárták előtte Kalatay különcködésének magyarázatát.

– Felség, – vallotta némi zavarral, – ez egyszer a magyar pap másképpen nem cselekedhetett. Kocsija kerzoni utunkon elmaradt kíséretemtől. Felséged némely gonoszindulatú alattvalói megtámadták s verekedés hevében bordáját törték.

Kiábrándulás fuvalma futott át a cárnőn. Ah, tehát nem az ő látása miatt tette kezét a szívére a páter, hanem csak törött bordáját tapogattal

József mitsem vett észre Katalin elbiggyedéséből. Folytatta mentegetőzését:

– Ha abban a percben, mikor áldását adta felségedre, talpraállították volna, menthetetlenül összeesik. A szertartást csak úgy végezhetted el, hogy a huszárok odaszíjazták nyeregkapájához. Bocsássa meg felség, hogy vannak végzetes pillanatok, melyek törvényt bontanak. A magyar pap megszegte a mens sana in corpore sano-t Törött testében is ép lélekkel teljesítette kötelességét.

Katalin okos szemei elkomorodtak. [...] S a lélek észrevehetetlen hullámmásával nézett Tauria hercegére, a nagy rendezőre.

Potemkin félreértette tekintetét. Azt hitte, hogy a cárnő véleményét kéri.

– Megértem – mondta, – a magyar pap hősiességétől fájdalmain. Nézetem szerint a kerzoni szépség hibát magunknak kell helyrehoznunk.

– Hogyan érti ezt?

József és Katalin únottan néztek Potemkinre.

– Úgy, – válaszolta a Tauriai, – hogy ha már magasabban állt áldásosztáskor a pap, mint őfelsége, akkor feljebb kell emelni a papot. Senkise mondhassa, hogy közönséges pap emelkedett a minden oroszok cárnője fölé.

A Romanov-etikett eme féltékeny verejtékcsofóján József jóízűen kacagta el magát:

– Adnék én Kalataynak akár püspökséget is felséged testvérem kedvéért, ha volna üres.

Erre meg a császár hadsegéde kotnyeleskedte:

– De hiszen, felség, Kollonitz⁶ gróf ügyis Kalocsára kerül a váradi püspöki székből.

– Hm. És gondolja ön, hogy a váradi püspökség megfelelne Kalataynak, azaz Tauria hercegének? – szúrt a császár egyet Potemkinnek irányítva a hadsegéd felé.

Potemkin saját uralkodónőjére háritotta át a helyzet súlyát:

– Nézetem szerint, ha nincs jobb, az a püspökség is megfelelne. Legfontosabb, hogy mentől magasabb méltóságba kerüljön a pap, aki őfelségét lóhátról áldotta meg.

– Én mindenestre neki adományozom Vladimír-rendjeletemet, – buzgott fel Katalinban a cárnői kegy.

Józsefben is megnyilatkozott az apostoli jog:

– Ha már ilyen magas kitüntetés birtokosa a pap, legyen hát belőle váradi püspök!

[...] Pálffy-huszárok ajkán messze Krímiában akkor született a dal:

Muszkaföldön eltörött a pap;

Holnap Várad új püspököt kap.” (Tabéry 1941.)

A hivatalos szerzést magyarázó két anekdotában jószerevével csak a főszereplő és az oroszországi út a közös, a részleteik kölcsönösen megkérdőjelezzik egymás igazság-tartalmát. Jóllehet, ezáltal sincs esély a történeti valóság maradéktalan rekonstrukciójára, azonban a rendelkezésre álló adatok segítségével néhány momentum megerősíthető vagy éppen kizárható. Ehhez először Kalatay Ferenc életrajzában fontosabb elemeit érdemes felidézni.

6 A Kollonich család neve ebben a formában is használatos volt.

A Szepes megyei Ófaluban egy sótiszt fiaként látott napvilágot 1722. október 1-én.⁷ Lőcsén, Eperjesen, Pozsonyban és Nagyszombatban tanult, ahol 1744-ben belépett a Jézus Társaságba. A próbaévek után Fiumében grammatikát tanított. A bölcséletet 1748–50-ben Grazban végezte el, majd középiskolában tanított egy-egy évig Trencsénben, Gyöngyösön és Esztergomban. 1754–től 1757-ig Kassán tanult teológiát. Lőcsén szentelték pappá 1757-ben. Néhány évi tanári működés (Nagybánya, Trencsén, Buda) után 1763-ban (pl. H. L. 2001: 38) – más forrás szerint 1764-ban⁸ – tábori lelkész lett Galíciában a Pálffy-hadtestnél. E szolgálatát a jezsuita rend feloszlata után is folytatta. Amikor II. József császár 1780 májusában felkerekedett, hogy meglátogassa II. Katalin cárnőt, Lembergben csatlakozott öfelsége kíséretéhez. Mivel e 27 fős delegáció – hét kocsival – inkognitóban utazott, az uralkodó saját kezűleg írt egy hat pontból álló viselkedési regulát. Ez Ponori Thewrewk Miklós magyarításában ekként hangzik:

- „1-o Senki az idegen Országban, ne nevezzen engem' Fölséges Uramnak, hanem csak G[róf]. Falkensteinnak.
 2-o Senki idegen hely't ne egyék különös engedelmem nélkül.
 3-o Senki idegen emberrel hosszas beszédbe ne ereszkedjék.
 4-o Ki mit vásárol, úgy fizesse meg a'mint kívánják.
 5-o Senki ne merészeljen valakit megszidni, vagy megverni.
 6-o A' Szekereseket, ne únszolja senki a sebes menetre, és ha föltánálnának is dönten, békével kell szenvedni.” (Ponori Thewrewk 1823: 27–28, vö. pl. Kereszturi 1806: 330.)

Amikor II. József augusztus elején visszatért a birodalma területére, nem mulasztotta el honorálni Kalotay szolgálatait. A derék pap erről így számolt be: „nekem, a búcsúzó-nak a császár kegyeit és köszönetét kegyesen kifejezte, vagyis inkább rám tukmálta. Én, nehogy a kiállott fáradságért és a császár kísérésének szolgálatáért számítónak látsszam, a jelenben semmit sem kértem, sőt kiválasztásomért hálálkodtam, a többi alkalmasabb időre azon legfelsőbb kezekre bízom, melyek eddig csodásan vezettek, és rólam alkalmasan gondoskodtak. Augusztus 7-én korán reggel a császár Bécsbe, én pedig miután tőle 100 aranyat kaptam, legkedvesebb állomáshelyemre, Lembergbe tértem vissza.” (Kaposvári 1959: 39.) Visszaemlékezésében feljegyezte, hogy a cárnőtől ajándékba egy ékes művű, 150 aranyra becsült „tobákszelencét” kapott, s e szelencét örök emlékül szeretné a Kalotay családnál megtartatni: „ha testvérem túl él engem, úgy ő kapja meg, hogy azt ismét a legméltóbb utódnak hagyja” (Lehoczky 1874: 122, vö. Kereszturi 1806: 334).

Olybá tűnik, a császár nem feledkezett meg róla. Molnár János – aki a rend feloszlásáig szintén a Jézus Társaság tagja volt – 1786-ban közreadott nekrológja szerint II. József Kalotayt már 1781-ben kinevezte lemergi kanonoknak (M. J. 1786: 101),⁹ más források viszont ezt 1786 decemberére teszik (H. L. 2001: 38). Abban már egységesebb az irodalom, miszerint 1787. augusztus 21-én kelt nagyváradai püspöki kinevezése. Ennek vétele után Lembergől szeptember elején Bécsbe indult, ahol október 28-án fogadta a császár és értékes hintóval ajándékozta meg. Másnap Pozsony, Győr

7 Kalotay Xavér Ferenc életrajzához a legfőbb forrás a *Magyar Hírmondó* 1785. július 17-i toldalékában megjelent latin nyelvű nekrológ (n. n. 1795), valamint Molnár János biográfiája (M. J. 1786). Alapvetően ezekre épít Kereszturi (1806) és Vay (1806) is.

8 Forrás: <http://jezsuita.hu/nevtar/kalatay-ferenc/>

9 Ezt az adatot közli Szinnyei is (Szinnyei 1897: 815).

és Buda érintésével Nagyváradra indult, ahova 1787. november 24-én érkezett meg. Mivel csúszott elődjének a kalocsai beiktatása, püspökké szentelésére csak 1788. április 27-én került sor. Főpásztori szolgálatát egyházmegyéje megismerésével, canonica visitatiójával¹⁰ kezdte. Újraindította a II. József által korábban megszüntetett váradi szemináriumban a papképzést. Nagy gondot fordított a szegényebb sorsú plébániák javadalmazására, több helyen új templomokat és lelkészi lakokat építtetett. A mindenkor uralkodót pénzzel segítette: Józsefet a törökök, Ferencet a franciák ellen vívott háború idején. Kalotay érdemeire való tekintettel 1794 januárjában I. Ferenc nemesi rangra emelte rokonyait: a Kalotay és a Szilvay (Gallovics) családot. 1795. június 29-én hunyt el Nagyváradon.

E vázlatos biográfia is mutatja, az anekdotákkal ellentétben nem egyik napról a másikra lett a tábori papból váradi püspök, hosszú esztendőök teltek el addig. Mivel II. József kísérete tagjaként Kalotay az oroszországi útról több ismerősének is hosszú latin nyelvű levélben beszámolt, ez további lehetőségeket nyújt az anekdoták igazság-tartalmának kiderítéséhez. Az általam eddig megismert szövegváltozatok két fő csoportra oszlanak attól függően, hogy a bevezető sorokban egri, vagy éppen budai testvéreknek tett ígéretére utal. A keltezés is különböző: 1780. augusztus 22-e, illetve 23-a szerepel a leveleken. Útleírásával Kalotay a geográfia-történet lapjaira is bekerült, mivel „főleg a városokról nyújtott ismertetése jó megfigyelőről tanúskodik” (Székely 1968: 91, lásd még pl. Márki 1882: 355). Beszámolója egyes változatait ugyanis az idők folyamán több ízben és több nyelven is publikálták. Legelőször a nagyváradi egyházmegye monográfusa, Kereszturi Alajos tette közzé latinul 1806-ban (Kereszturi 1806: 329–339). A „Praepost’ Báró Rewiczky’ Urhoz” írt levele Ponori Thewrewk Miklós magyarártásában 1823-ban látott napvilágot a Tudományos Gyűjtemény hasábjain (Ponori Thewrewk 1823). Két évre rá Hormayr *Archiv*-jában Mednyánszky Alajos német tolmácsolásában jelent meg (Mednyánszky 1825). Néhány esztendővel később más fordításban és kivonatban vált olvashatóvá az *Oesterreichische Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur* 1831-es évfolyamában. Tíz évre rá a Siebenbürger Wochenblatt melléklete, a *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandsliebe* is közölte – gyakorlatilag a Mednyánszky-átültetés szövegét, a fordító említése nélkül (n. n. 1831). Lehoczky Tivadar, aki azon túlmenően, hogy 1864-től a munkácsi és beregszentmiklósi hitbizományi uradalmak főügyészeként kereste kenyerét, szabad idejében főként Bereg megye múltjának a feltárásával foglalkozott magas szinten, a munkácsi uradalmi levéltárban akadt Kalotay latin nyelvű levelére, s ezt az általa „eddig nem ismert forrás”-nak minősített dokumentumot 1874-ben a *Vasárnapi Ujság*ban magyarul tette közzé (Lehoczky 1874). Néhány esztendővel később a kiváló és nagy szorgalmú történész, Márki Sándor az aradi lyceum könyvtárában – V. 2640. sz. jelzet alatt (Márki 1882: 355) – talált Kalotay leveléről egy egykorú másolatot, amely alapján cikket írt 1884-ben az *Aradi Hírlap* számára II. József oroszországi utazásáról (Márki 1884). Ugyancsak egy korabeli másolat került az 1950-es években Kaposvári Gyula kezébe. A szolnoki Damjanich János Múzeum Hild Viktor – aki a Jászság történetének jeles kutatója volt – hagyatékában bukkant rá. A levelet Kaposvári naplónak vélte, s azt írta róla, hogy „szövege rokoni kapcsolat révén került a szerzőtől 1780-ban Jászsalsószentgyörgyre Péchy Ferenc plébánoshoz, aki a maga részére lemásolta”, s „ez

10 Latin, szó szerint kánoni látogatás, a.m. egyházlátogatás. Az egyházmegye plébániáinak a püspök vagy a megbízottja általi rendszeres időnkénti felkeresése a hit épségének, a szentségek kiszolgáltatásának és az egyházi javak helyes kezelésének ellenőrzése érdekében.

a másolat került Hild Viktorhoz”, akinek a szövegmegfejtését és fordítását használta fel közleményéhez (Kaposvári 1859: 36). Alapvetően ezt a publikációt használta fel a közelmúltban Dinnyés Patrik történész, aki orosz nyelvű tanulmányban dolgozta fel Kalotay úti-beszámolóját (Dinnyés 2018a).¹¹

Cikkét Kaposvári Gyula azzal zárta, hogy „az értékes kézirat közreadásával kapcsolatos további feladat az esetleges másolatok felkutatása és összehasonlítása, a szövegkritikai feldolgozása” (Kaposvári 1859: 39). Jelen dolgozatban nem vállalkozhatok erre, a rendelkezésre álló terjedelemben csak jelezni tudom, hogy az általam ismert szövegváltozatok nem mindegyike tartalmaz olyan momentumokat, amelyek segítenek feltárni, hogy a nevezetes oroszországi úton Kalotayval történt-e, és ha igen, milyen baleset?

A Ponori Thewrewk-féle változat miután ismerteti a II. József által hat pontban megfogalmazott viselkedési előírást, azzal folytatja, hogy „*Én voltam az első, ki az első Regula ellen, mindjárt az első Stáció hibáztam*” (Ponori Thewrewk 1823: 28). Mednyánszky fordítása – és annak 1941-es „reprintje” – ugyancsak csupán az első előírás megszegésére, a „Falkenstein gróf” helyett az „őfelsége” megszólítás elkövetésére utal: „*Den ersten Befehl überschritt ich zu allererst schon auf der zweiten Post*” (Mednyánszky 1825: 454, n. n. 1841: 150). Figyelemre méltó, hogy ezekből a változatokból – amelyek a bevezetésükben egyaránt a budai barátokra hivatkoznak – hiányzik egy fontos momentum, amely viszont az egri ismerősökre történő utalást tartalmazó levél-, illetve szövegvariánsokban fellelhető, s az idézett anekdoták értékelése szempontjából igen lényeges.

Az 1831-ben az *Oesterreichische Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung...* hasábjain közreadott fordítás így hangzik: „*Diesen Befehl [a hatodik pont – Sz. J.] habe ich, als ich bey Mohilow ins Wasser geworfen wurde, heilig befolgt; jedoch gegen den ersten gleich nach der Abreise von der ersten Station gefehlt*” (n. n. 1831: 286). Ezzel összecseng a Kereszturi Alajos által 1806-ban közreadott latin textus: „*Monitum hoc in vicinia Mohilovij in aquam inversus sancte servavi, sed in primum post primam stationem peccavi*” (Kereszturi 1806: 330). Lehoczky ezt a részt így adja vissza magyarul: „*Ez utóbbi pontot [vagyis a fogatok vezetőit vagy hajtóit senki ne sűrgesse, s ha a kocsit netalán föl is döntenék, azért a kocsist senki se szidja – Sz. J.] Machilov közelében előfordult alkalommal szentül teljesítém ugyan, hanem az első pont ellen mindjárt az első állomásnál vétkeztem*” (Lehoczky 1874: 121). A Kaposvári-féle közleményben a szóban forgó rész minden bizonnyal félrefordítást tartalmaz: „*Ezt az intést [lásd 6. pont – Sz. J.] szentül megfogadtam, de mindjárt először, már az első stáció után vétettem ellene, midőn Mochilev (Mogiljov) közelében a vízbe fordítottak*” (Kaposvári 1959: 36). A Hild-hagyaték közvetlen ismerete nélkül nem lehet megállapítani, hogy a korabeli másolás, vagy Hild fordítása, netán annak Kaposvári Gyula általi átdolgozása során történt-e a hiba. A fentebb idézett szövegváltozatok így is meggyőzően tanúsítják: annak az anekdotatípusnak, amelyik a püspöki hivatal megszerzését annak tulajdonítja, hogy a regementkáplán szótlanul viselte, amikor „utazó batárjával a pogány orosz sártengerben árokba fordult és eltörött egy bordája”, van történeti alapja. Kalotay magával kapcsolatos szükséztávusa, amely a leveléből is kiténik, alátámasztja ezt. Máshol is

11 Jóllehet, nem zárható ki, hogy Kalotay Ferenc útinaplót vezetett az oroszországi útja során, ám erre eddig még nem került elő bizonyíték. A szerző minden bizonnyal Kaposvári Gyula közleménye nyomán (Kaposvári 1958) nevezi naplónak az útról beszámoló hosszú latin nyelvű levele(ke)t.

épp csak jelzi, hogy a hosszú úton voltak nehézségek,¹² kerüli, hogy a személye közép-pontba kerüljön, csupán arra törekszik, hogy a történelmi események szemtanújaként ráháruló felelősségnek eleget tegyen: megőrökítse mindazt, aminek részese volt

Természetesen, a rendelkezésre álló adatok nem teszik lehetővé, hogy az Aszalay-Borsody-Bevilaqua változatot a részleteiben is hitelesnek lehessen tekinteni. Itt is szükséges emlékeztetni arra, hogy valójában több esztendő telt el a baleset és az annak viszonzásaként beállított püspöki kinevezés között. Mindazonáltal az anekdota lényegi tétele, miszerint az uralkodó kíséretében egy katonásan elviselt útibalesetnek köze lehetett ahhoz, hogy szóba kerüljön majd a püspöki kinevezése, egyáltalán nem zárható ki. Sem ismert életrajzi adatok, illetve az útibeszámoló szövege nem tartalmaz olyan tény, amely az anekdota további elemeit eloszthatatlan kétellyel árnyékolná be.

Ezzel szemben egyértelműen kijelenthető, hogy a Tabéry-féle verzió számos pontja ellentétben áll a történelmi adatokkal. Úgy tűnik, *a nagyváradi szerző a feltehetően helyi szájhagyományból megismert anekdotát II. Józsefnek nem az első, hanem a második, 1787-ben lezajlott oroszországi látogatásához kötve fogalmazta meg.*¹³ Ennek következtében teljesen a fikció világába emelkednek a részletei. Semmilyen forrásunk sincs arra vonatkozóan, hogy Kalotay erre az útjára is elkísérte volna az uralkodót (lásd pl. Schweighofer 1787), így Kherszon (ukránul, oroszul: Херсон) városában sem járt, ennél fogva az oda vezető úton sem támadták meg és verték úgy össze, hogy bordája törött, továbbá a Krímben sem járt – az 1780-as út, amelyen még tábori pap minőségében az uralkodó kíséretének a tagja volt, Mogiljov–Kijev–Szmolenszk–Moszva–Pétervár–Riga útvonallal írható le. A Tabéry-féle elbeszélés, midőn az 1787-es látogatáshoz köti a történetét, egy dologban elkerüli az anakronizmust: 1780. június 4-én – amikor lezajlott az első találkozás II. József és II. Katalin között (vö. M. J. 1785: 111–112) – Kollonich még nem is volt nagyváradi püspök, ugyanis beiktatására csak június 25-én került sor, tehát József adjutánsa aligha ajánlhatta volna fel az általa még be sem töltött püspöki helyét.

Ezzel együtt, mégsem zárható ki teljesen, hogy valamiféle módon II. Katalinnak is lehetett esetleg szerepe abban, hogy II. József püspöknek nevezte ki Kalotayt 1787. augusztusában – vagyis nem sokkal azután, hogy hazatért második oroszországi útjáról. Abban a gesztusban, hogy Katalintól a dohányos Kalotay személyre szabott ajándékot, egy mives dohányszelencét kapott, talán nem túlzás a vallásos cárné megkülönböztetett figyelmét látni. Így könnyen elképzelhető, hogy az 1787-es találkozásuk során rákérdezett a hét évvel azelőtt József gyóntatópapijaként bemutatott egyházfira, s a császárt végső soron ez készíthette arra, hogy magasabb polcra helyezze a katonásan szűkszavú tábori papot – már pusztán csak azért is, hogy ezzel is bosszantsa a felső klérus főúri tagjai. Ám ez az utolsó bekezdés csupán csak két

12 Lásd pl.: „kénytelen vagyok bevallani, hogy e nagy úton elég szokatlan kényelmetlenségeket és terheket éreztem” (Lehoczky 1874: 123), „ez úton sok szokatlan viszontagságot állottam ki” (Kaposvári 1959: 39).

13 A látogatásokkal foglalkozó irodalomból lásd pl. Donnert 1980, May 1980, Donnert–Reinalter 1996. A téma magyar historiográfiája: Dinnyés 2018b. A lórlól áldást adó pap motívumára nem találtam párhuzamot, legjobb tudomásom szerint áttételesen legfeljebb a csíksomlyói búcsúra fehér lovon menő Márton Áron alakja említhető (Magyar 2018: 547), aki minden bizonnyal amerre elvonult, oszthatott a lórlól áldást; azonban ez még ilyen erőltetett módon sem nevezhető előképnek, már csak azért sem, mert Márton püspök lovas vonulása évekkel azután történt, hogy Tabéry publikálta elbeszélését.

tény időbeli közelsége miatt felvetett hipotézis, amellyel él lehet ugyan játszani, de komolyan venni mindaddig nem szabad, míg nincsenek alátámasztására vitathatatlan adatok.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

Aszalay József

1859 Kalatai Ferencz, nagy-váradai püspök. In: *Uő: Szellemi röppentyűk, történelmi s humoristikai szinezettel*. Pest, 26–28.

Bevilaqua Borsody Béla

1943 A szűkszavú regementkáplán. In: *Uő: Magyar történelem anekdotákban*. Dante, Budapest, 122–123.

Dinnyés Patrik

2018a Диннеш П. 2018a Впечатления от поездки в Россию в 1780 г.: дневник императорского духовника Ференца Ксавьера Калатаи. Славянский мир в третьем тысячелетии 13. (3-4) 7–14.

2018b II. József császár oroszországi útjai (1780, 1787) a magyar szakirodalomban I. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae*. XLV. 59–81.

Donnert, Erich

1980 Joseph II. und Katharina II. Ein Beitrag zu Österreichs Russland- und Orientpolitik 1780 bis 1790. In: Plaschka, R. G. (hrsg.): *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität oder Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.* I. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 575–592.

Donnert, Eich – Reinalter, Helmut (hrsg.)

1996 *Journal der Rußlandreise Kaiser Josephs II. im Jahre 1780*. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Erich Donnert und Helmut Reinalter. Kulturverlag, Thaur bei Innsbruck.

H. L.

2001 Kalatay Ferenc. In: Diós István – Viczián József (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* VI. Szent István Társulat, Budapest, 37–38.

Kaposvári Gyula

1959 Útinapló II. József császár Kijev–Moszkva–Leningrád-i [!] utazásáról. *Jáskunság* 5. (1) 36–39.

Karácsonyi János

1929 *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Harmadik kiadás. Egyházmegyei Könyvtár, Veszprém.

Kazinczy Ferenc

[1884] Kalatai Ferenc váradai püspök. In: *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*. Kiadja: Abafi Lajos. (Nemzeti Könyvtár, XXXVI. – Kazinczy Ferenc Összes Munkái, V) Aigner Lajos, Budapest, 290–291.

Kereszturi, Joseph Aloysius

1806 *Compendiaria descriptio fatorum, et vicissitudinum almae dioecesis, ac V. capituli Magno-Varadinensis*. Pars secunda. Magno-Varadini.

Lehoczky Tivadar

1874 II. József császár utazása Oroszországban 1780-ban. *Vasárnapi Ujság*. febr. 22. 121–123.

Magyar Zoltán

2018 *A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívumindex II. B. Hősök, történelmi személyiségek 1. Nemzeti hősök*. Kairosz Kiadó, Budapest.

May, W.

1980 Die Reisen Joseph II. nach Russland 1780 und 1787. In: Gutkas, Karl (hrsg.): *Österreich zur Zeit Kaiser Joseph II. – Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst*. Niederösterreichische Landesausstellung [Katalog] Amt d. Niederösterr. Landesregierung, Abt. 3/2, Kulturabteilung, Wien, 103–105.

Márki Sándor

1882 Magyar írók Oroszországról. *Földrajzi Közlemények* 10. (8) 345–359.

1884 II. József Oroszországban. *Aradi Hírlap*. szept. 17. 1.

Mednyansky, Freyherrn von

1825 Kaiser Josephs II. Reise nach Rußland die Zusammenkunft mit Katharinen im Jahre 1780. Von einem Augenzeugen. (Den Feldsuperior und nachmaligen Großwardeiner Bischof Franz Kalatay.) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* 16. (68–69) jún. 8–10. 453–456.

M. J. [Molnár János]

1785 Fehér Russziai Jesuiták. *Magyar Könyv-ház* 7. évf. 104–117.

1786 Kalatay Ferentz Xaver. *Magyar Könyv-ház* 8. 100–102.

(n. n.) (nomen nescio)

1795 Franciscus Xaverius Kalatai. *Tóldalék a' Magyar Hírmondónak Julius 17-dik napján, 1795-ben költt árkusához*. 81–89.

1831 Auszug aus dem Schreiben des Franz Kalatay, k.k. Feldsuperiors und Generalvikars an seinen Bruder: über die Reise Kaiser Josephs II. nach Rußland. *Oesterreichische Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur*. (73) jún. 18. 285–287, (74) jún. 21. 292.

1841 Kaiser Joseph II. Reise nach Rußland. Die Zusammenkunft mit Katharina der II. im Jahre 1780. Von einem Augenzeugen. *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandsliebe* 5. (20) máj. 17. 149–152.

P. R.

1866 Hogyan lett az egykori tábori főpapból nagyváradi püspök? *Kalauz a nevelés és oktatás terén* II. (35) jún. 1. 559.

Ponori Thewrewk Miklós

1823 Franciscus Xaverius Kalataynak, Praepost' Báró Rewiczky' Urhoz, Löwenbergből datalt és küldött Levele; mellyben, néhai b. e. II József Császár' és Király' 1780 Esztendőbéli, Muszka Országba tett útazását írja. *Tudományos Gyűjtemény* VII. (10) 27–36.

Schweighofer, Johann Michael

1787 *Die Reisen Joseph (sic) des Zweiten, nebst politischen Betrachtungen über die grosse Reise nach Cherson*. Wien.

Székely András

1968 Magyar utazók és földrajzi eredményeik a mai Szovjetunió területén hét évszázad alatt. *Földrajzi Közlemények* 92, 16. (1) 86–99.

Szinnyei József

1897 *Magyar írók élete és munkái* V. Hornyánszky, Budapest.

Tabéry Géza

1941 Eltörött a pap. *Új Idők* XLVII. (48) nov. 30. 649–650.

Vay László

1806 *A német hívség avagy Bécs polgárai a frantzhadban... ehhez járul... a magyar hívség és annak sumás leírása*. Nagyvárad.

CUM A AJUNS UN CAPELAN MILITAR EPISCOP DE ORADEA? ANECDOTE ȘI DATE ISTORICE DESPRE FERENC KALOTAY

Împăratul Iosif al II-lea i-a provocat deseori pe episcopii de origine aristocrată a Ungariei cu numirea unor capelani simpli, preoți militari sau călugări în fruntea unor episcopii romano-catolice rămase fără lider. Printre aceștia se afla și Ferenc Kalotay (1722–1795), fost iezuit și preot militar, care a fost numit episcop de Oradea în anul 1788. Acești oameni, *homo novus*, au avut parte de o atenție sporită din partea celorlalți, născându-se o mulțime de zvonuri, dacă atitudinea lor a diferit de normele vremii. Nu e de mirare deci că și despre Ferenc Kalotay s-au păstrat mai multe anecdote. Studiul de față oferă o prezentare a acestora, focusând în special pe acele variante, care discută numirea lui în funcția de episcop. Propune totodată o comparație a celor două variante existente, le confruntă cu datele istorice, astfel că scoate în evidență acele elemente, care nu pot fi dovedite, deci se consideră a fi fictiuni.

HOW AN ARMY-CHAPLAIN BECAME THE BISHOP OF ORADEA. ANECDOTES AND HISTORICAL DATA ON FERENC KALOTAY

Joseph II, Emperor of the Holy Roman Empire and the King of Hungary liked to provoke the Hungarian bishops stemming from the high noble class by promoting simple military chaplains or friars to bishops in the emptied Roman Catholic bishoprics. One of them was Ferenc Kalotay (1722–1795) a former Jesuit and army-chaplain, who was invested into the seat of the bishop of Oradea in 1788. These persons, as *homo novus*, enjoyed special attention from their environment, which immediately began to spread hostile rumours, if their behaviour differed from the traditional customs and norms. It is not surprising that there are many anecdotes about Ferenc Kalotay. The study deals with these, focusing on the anecdotes explaining his promotion to a bishop. The essay tries to compare the two existing and generally different stories with available historical data, thus pointing on the elements in the two versions which are not verifiable and should be considered fictions.